

चतुरसिंह प्रवास.

५५३६ विभाग बीजो.

स्वीने प्रसिद्ध कश्मीर

चवाडी आत्माराम वी. नारण

भावनगर.

अमदावाहमां.

माभानी हवेसीमां अमदावाह पुताभटेड प्रीटीम अने
मतरम मीरसी इपनी "मीमदिउ"मा प्रेममां
रेणजेडमाभ मंगाराभ कान्भो.

किम्मत म्याह म्याना.

चतूरसिंह प्रवास.

विभाग बीजो.

१५३९

रथीने प्रसिद्ध करनार,

त्र. आत्माराम वी. नारण्य, भावनगर.

वसंत तिलका छंद.

जाड्यं धियो हरति सिद्ध्यति वाचि सत्यं -
मानोन्नतिं दिशति पाप मपा करोति
चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिम्
सत्संगातिः कथयकिं न करोति पुंसाम्

अमदावादमां

भामानी हवेली मध्ये अ० युनाइटेड प्रीन्टिंग अने
नरल एजेन्सी कंपनी "लिमिटेड"ना प्रेसमां
रणछोडलाल गंगाराम छापो.

संवत् १९३८.

६० सन १८८९.

(सर्व हक अथकरीअे स्वाधिन राख्या छे).

મેહેરખાન રાઓળશ્રી. હરીસિંહજી રૂપસિંહજી. મું સિહોર.

આપ સ્વદેશ કલ્યાણના કાર્યમાં ઉત્સાહી, નીતિના લખાતા
ગ્રંથોને યોગ્ય આશ્રય આપવા તત્પર, ગૂજરાતી ભાષા
ના ગ્રંથકારોને આશ્રય આપવામાં આપની નાણા
સંબંધી ઉદારતા અને વિદ્યાવૃદ્ધિના કામમાં
આગળ પગલું ભરવા ઉત્સુક છો. એવા
કેટલાએક કારણોને લીધે આ મમ
રચિત લઘુ ગ્રંથ આપને ન-
મ્રતા પૂર્વક અર્પણ કરું છું
તે મેહેરખાની કરી
સ્વિકારશો.

લી. હું છું.

ત્રવાડી આત્મારામ વી. નારણજી ભાગનગર.
ગ્રંથ કર્તા.

પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકનો પ્રથમ વિભાગ બહાર પાડ્યો છે અને આ બીજો વિભાગ સૂત્ર ગ્રંથોની સેવામાં મુક્યું, તેમાં ગૂણ દોષ રહ્યા હશે. તો તેમાંથી હંસપ્રકૃતિના વિદ્વાન ગૃહસ્થો (હંસ જેમ પાણીને તથા દૂધને ગ્રહણ કરેછે તેમ) દોષનો ત્યાગ કરી ગૂણ ગ્રહણ કરશે. પરંતુ કીડી સરખા ગૂણવાળા જનો માત્ર દોષનેજ ખોળશે કહ્યું છે કે,—

શ્લોક.

મણિમયમંદિરમધ્યે, મૃગયતિનિત્યં,
પિપીલિકાછિદ્રં ગુણગણગુંફિતકાવ્યે,
મૃગયતિદોશં, ગુણંનયોમૂર્ખઃ

અર્થ:—જેમ એક કીડી મણીવાળા સુંદર મહેલમાં પણ છીદ્ર ખોળવા જાય અને તેમાં રહેલા બીજા ગૂણને ન જાણે. તેવી રીતે કેટલાક માણસ કોઈ ગ્રંથનો સાર ગ્રહણ નહિં કરતાં માત્ર દોષ નિહાળવા અંચળ થાયછે. એવા-એવાએ યાદ રાખવું કે માણસ માત્ર ભૂલેછે. કોઈ માણસ સર્વજ્ઞ નથીજ. મોટા મોટા વિદ્વાનોની ભૂલ થઈ જાયછે તો હું એક અલ્પમતિ પ્રાણી કોણ માનુંં?

ત્રવાડી આત્મારામ વી. નારણજી ભાવનગર.

चतूरसिंह प्रवास.

प्रकरण ११ मुं.

श्लोक.

किंक्षणेनकुतोविद्या, किंकणेनकुतोधनं;
कणतःक्षणतश्चैव, विद्यामर्थचसाधयेत.

अर्थ—एक क्षण विद्यालयास वगरनो गयो तो तेथीं शुं थयुं? अथ विचारें तेने विद्या ज्यांथीं व्यावडे? अने जे “एक क्षण गयोतो तेथीं शुं थयुं” अथ विचारें तेने धन ज्यांथीं भजे? मोटे क्षण क्षण विद्या भेजववी अने क्षण क्षण धन भेजववुं.

जे मासनी रण पुरी थतां अने मित्रो निशाणे जवा लाज्या, तेथीं दिनप्रतिदिन विद्यामां वधारो थवा लाज्यो. अने मित्रो वय्ये प्रितीनी मज्जुत गांठ जेसति गध, घडी एक एक पीजथी विभुटा रही शेके नहिं. चतूरसिंह वधारें दुंशियार हुतो तेथीं मेहेताळनी सारीं प्रीति भेजवी हुती. एक दिवस सज्जुठी अज्युक्शनल धन्येष्टर साहेबनी स्वारी ते शहरमां व्यावी, तेथीं मेहेताळने अज्यो साहेबने उतारे जवानी नजर पडी; जेथी निशाणा तमांम छोरालुं उपरीपल्लु चतूरसिंहने अने छो-

ડીઓનું ઉપરીપાણું રૂપવંતિને સોપ્યું. રૂપવંતિ આ શેહેરના રાજાની કુંવરી હતી, તેણે વિદ્યાભ્યાસમાં ઘણું લક્ષ આપેલું હતું. તે નિરાજમાંની તમામ છોડીઓ કરતાં હુંશિયાર હતી, તેથી સઘળી કુંવરિઓ (છોડીઓ) રૂપવંતિ પાસે પોતાનો પાઠ વાંચતી હતી.

આ તરફ ચતુરસિંહ ઠાકોર પોતાને સાંપેલા છોકરાઓનો પાઠ લઈ તેને સમજાવતી આપતો હતો, તે વખત કોઈ સાધારણ સ્ત્રિએ આવી પોતાના હાથમાંની સ્લેટ ચતુરસિંહના હાથમાં આપી, જેથી ઉત્સાહ ભરે ચતુરસિંહ વાંચવા લાગ્યો.

શ્લોક.

નિત્યંબ્રહ્મયથાસ્મરંતિમુનયો, હંસાયથામાનસં;
સારંગાઘનગર્જિતંવનગજા, ધ્યાયંતિરેવાજલં;
યુષ્મદર્શનલાલસાપ્રતિદિનં, યુષ્માન્સ્મગામોવયં,
ધન્યઃકોપિસવાસરંક્ષણમપિ, યન્નાવયોઃસંગમઃ

અર્થ—પરબ્રહ્મનું જાન મોટા મુનીજનો સ્મરણ કરેછે, હંસ પક્ષિઓ માનસરોવરની ઈછા કરેછે, સારંગ પક્ષિઓ મેઘની ગર્જના પ્રત્યે સ્પૃહા કરેછે, વનના હાથીઓ રેવાજના જાનની ઈછા રાખેછે, તેમજ આપના મેળાપની ઈછા હું રાખુંછું, અને દિનપ્રતિદિન આપનું સ્મરણ કરું.

આહાહા! આ શ્લોક લખનાર કોણ હશે? જે તે મને
 ખરા અંતઃકરણથી ચહાય છે. અરે! મારા મેળાપની કાણુ-
 ને માટે પોતે ટમટમી રહેલ છે. આતે કોણ મારૂં પ્રીતિપા-
 ત્ર, આતે કોણ મારા -હૃદયનો નિવાસી, આતે કોણ મારું
 શુભ ઇચ્છનાર. આતે કોણ મારા ચિત્તનો ચોર. અરે બા-
 ઈ! આ સ્લોકમાં શ્લોક લખી આપને મારી પાસે મોકલ-
 નાર કોણ પુરવે છે. તે મને ઘણી ત્વરાથી કહો. એ
 પ્રમાણે ચતુરસિંહ પેલી બાઈને કહેવા લાગ્યો. બાઈ બોલી
 ઠાકોરે આ શ્લોક લખી આપની પાસે મોકલનાર એક
 ખાનદાન માણસનું ફરજંદ છે. તે આપની હુંશિયારી પર
 ખુશી થઈને આપના ચરણની સેવા બળવવાને ઉત્સાહી
 છે. તે પુરૂષ નથી પણ સ્ત્રી વર્ગ છે. માટે આપના દર્શનથી
 તેની ચક્ષુને ઠંડી કરો. એટલી એમની અરજ છે. આટલું
 સાંભળી ચતુરસિંહ ઠાકોર મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો.
 આ સ્ત્રી મારા મેળાપની ઈછા રાખનાર કોણ હશે! હું.
 અહીં ગરીબને વેશ ફરે છે. મારું કોઈ સગું સંબંધી અહીં
 નથી, તેથી આ વાત મને આશ્ચર્યકારક લાગે છે, પણ
 પુછું તો ખરો, કે તે સ્ત્રી કોણ છે? અમ ધારી બોલ્યો!
 એ સ્ત્રી કોણ છે અને કેની પુત્રી છે? વગેરે સઘળી હકી-
 કત મને કહો. બાઈ બોલી. આપ તેની સાથે તેના કરેલ
 કરાર પ્રમાણે કમુલ થતા હો તો હું તનુ નામ, ઠામ વગેરે
 સઘળી હકીકત કહું. ઉપરના શ્લોકે ચતુરસિંહનું ચિત્ત

ચોરી લીધેલું હતું, તેથી તેણે સર્વ કબુલ કર્યું અને કહ્યું કે માફ આપો કોઈ કુટુંબી નથી. મારે વિદ્વાનની સાથે સંબંધ બેઠવાની જરૂર છે, માટે હું તેના વચનને આધીન રહીશ. સઘળી વાત કરો. દાસી બોલી. તે અહીંના રાજા રત્નસિંહની કુંવરી છે, તેનું નામ રૂપસુંદરી છે, તેણે આપની ખ્યાતી સાંભળી છે અને કેટલીક વખત આપની પરિક્ષા કરી છે જેથી આપની સાથે લગ્ન કરવાને તે ઉત્સાહી છે.

આટલી વાત સાંભળી ચતુરસિંહે વિચાર્યું કે આવી વિદ્વાન રાજકુંડ્યા મને અનાયોગ મળવાની આશા નહોતી. શી પરમેશ્વરની ગતિ છે? આહાહા ! જગનિયંતા પરમેશ્વર તારી અદ્ભુત કળા છે. આ રૂપસુંદરી રત્ન મને ચહાય તે કંઈ થોડી વાત ન કહેવાય. પણ તેની મારા તરફ કેવી પ્રીતિ છે તેનો તપાસ કરું. એમ વિચારી સ્લેટમાં શ્લોક લખી આવેલી દાસીને રૂપસુંદરીને આપવા કહ્યું.

આણી તરફ રૂપસુંદરી પોતાના લખેલા શ્લોકના જવાબની રાહ જોતી બેઠેલી હતી, તેણે પોતાની દાસીને હર્ષિત વદને પ્રવેશ કરતી જોઈ પોતાના લાલમાં જવાબ હશે એવી કલ્પના કરવા લાગી. અત્યંત આનંદ વડે દાસી પાસેથી સ્લેટ લઈ માંહે લખેલો શ્લોક વાંચવા લાગી.

શ્લોક.

રેરેચાતકસાવધાનમનસામિત્રક્ષણંશ્રુયતા

મંમોદાબહવોવસંતિગગનેસર્વેપિનૈતાદૃશાઃકે
 ચિદ્વૃષ્ટિભિરાદ્ર્યંતિધરણીગર્જતિકેચિદ્વૃથા
 યંયંપદ્યસિતસ્યતસ્યપુરતોમાબ્રૂહિદીનંવચઃ

અર્થ—હે આતક તું સાવધાન થઈને મારું કહ્યું સાંભળ. ગગનને વિશે બહુ વાદળાં છે તે સધળાંને તું એક સરખાં માનીશ નહિં. કેમકે કોઈ પાણીથી વરસીને પૃથિવ પલાળશે અને કોઈતો ખાલી ગર્જના કરી ચાલ્યાં જશે, માટે તું જેને જેને નજરે જુએ તે સર્વ પાસે પાચના કરીશ નહિં.

શ્લોક વાંચી રહ્યા પછી રૂપસુંદરીએ દાસીને પુછ્યું. આ શ્લોક ચતૂરસિંહ ઠાકોરે લખ્યો કે શીરીતે? દાસી કહે હા. રૂપસુંદરી બોલી. વાહવા! જેવી મેં તેની ખ્યાતી સાંભળી હતી તેવોજ તે પુદ્ધિશાળી જણાયો. આ હાહા! આ શ્લોકમાં તેણે મને કેવી શીખામણુ દીધી છે? તે પણ અન્યોક્તિથી આ શ્લોકે મારા હૃદયમાં બરાબર નિવાસ કર્યો છે. અન્યોક્તિથી—પરોક્ષ બોલવું અને મનનો મર્મ સમજાવવો એ આછી હુંશિયારી ગણાય નહિં. અન્યોન્ય વિદ્વતા જાણવાને માટે આ એક ખરું સાધન છે. આહાહા! શી તેની હુંશિયારી? હુંતો તેને અત્યારથી પરણી ચુકી છું. અરે! કદાપી તે માફ વચન નામંજુર ગણશે તો પછી મારી શી ગતિ થશે? રખડી રવડીને કું-

વારાં મરવું પડશે. પાણુ કંઈ ફીકર નહીં. ગમે તેટલાં કષ્ટ
લોગવવાં પડે પણ પોતાનું વચન વ્યર્થ જવા દેવું અથવા
કુષાત્રની સાથે સંબંધ જોડવો? કદી નહિં. લગ્ન કરૂંતો
અતરસિંહની સાથેજ. અન્ય સાથે કદી સંબંધ કરૂં નહિં.
કારણ કે—

શ્લોક.

સન્તપાયસિસંસ્થિતસ્યપયસોનામાપિનજ્ઞાયતે
મુક્તાકારતયાતદેવનલિનીપત્રસ્થિતંરાજતે
સ્વાત્યાંસાગરશુક્તિમધ્યપતિતંતન્મૌક્તિકંજાયતે
પ્રાયેણાધમમધ્યમોત્તમગુણઃસંસર્ગતોજાયતે

અર્થ—તપેલા લોઢા ઉપર પાણીનું બિંદુ પડેતો નાશ
પામે, કમળપર જળ બિંદુ પડેતો મોતી સમાન દેખાય,
સ્વાતિ નક્ષત્રને વિશે સમુદ્રની છીપમાં મેઘ બિંદુ પડેતો
અમુલ્ય મોતી થાય. મોટે જોને જવો સંસર્ગ-જેવા પાત્ર-
ની સોમત તેવો ગુણ પામે.

અતરસિંહ ઠાકોર રૂપવંતીને મળવા ઉત્કંઠીત હતો અને
આ વખતે મેહેતાજી હાજર નહીં હોવાથી તેને અટકા-
વત કરનાર કોઈ નહોતું, તેથી તે કંન્યાશાળાના પડદા
પાસે આવ્યો ત્યારે રૂપસુંદરીના મુખમાંથી ઉપરનો શ્લોક
સાંભળ્યો તેથી તેની ખાત્રી થઈ અને ખીન થડક કંન્યા-

શાળામાં પ્રવેશ કર્યો. ચતૂરસિંહને અંદર આવતો બેઠો રૂપસુંદરી બોલી ઉઠી. અરે! તમે અહીં કોના હુકમથી આવ્યા? કંન્યાશાળામાં આવવાનો આપને અપત્યાર નથી.

।પે મેહેતાજીના હુકમનું અપમાન કર્યું. જાઓ જાઓ જાલદી બહાર નીકળો. ચતૂરસિંહ બોલ્યો. મારે કંન્યાશાળામાં આવવાને પરવાનગી છે કારણકે મેહેતાજીનો ચાર્જ મારી પાસે છે. જ્યાં સુધી મેહેતાજીનો ચાર્જ મારી પાસે હોય ત્યાં સુધી મેહેતાજીના જેટલો મારો અપત્યાર છે.

આવો હાજર જવાબ સાંભળી રૂપસુંદરી દિગમુઠ બની ગઈ. ચતૂરસિંહ હુંશિયાર છે એવું તેના જાણવામાં હતું અને પોતે તેની સાથે લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય ધારી બેઠી હતી, તેથી શરમીંદગી પડી ગઈ. કેટલીવાર સુધી ભાંય ખોતરવા લાગી. ચતૂરસિંહ ઘણોએ બોલાવે પણ તેથી બોલે નહીં. ત્યારે છેવટે ચતૂરસિંહ દાસીને કહેવા લાગ્યો અરેદાસી તારી બાઈને ભૂત વળગ્યું છે કે શું? જે બોલાવતાં છતાં બીજાકુલ બોલતી નથી. દાસી બોલી તેતો આપની તસવીર નિરખતાં હશે, કેમકે આપની મંનોહર છબી તેના અંતઃકરણમાં પ્રીતી પાશથી બંધાયેલી છે. તે નજીકનું મુકી દુર જોવાની શા માટે ઇચ્છા રાખે? અંતઃકરણમાં આપછો અને દ્રષ્ટિએ પણ આપનેજ જોવા છે. આપ વિના તેને કશું સુઝતું નથી. ચતૂરસિંહ બોલ્યો ત્યારે તેને હમણાં હુંજ બોલાવું છું.

(૮)

દોહરો.

લાડુ પીરસે થાલને, ખિન પામે ક્યું ધરાય ;
જપ્ત કીયાહે બદનકું, કીસ તરસેં ખાય ? ૧

આ દોહરો સાંભળી રૂપવંતી હૃદયિત વદને ખોલી. હું
આપના ચરણની સેવક થવા ઇછા રાખું છું. કારણકે આ-
પ મને સુખનું પાત્ર દિસો છો. હું મારી ખાત્રી કરી ચુકી છું.
કે આપના શિવાય સઘળા પુરુષો મારા પિતા અથવા
બંધુ સમાન છે. ગમે તેટલાં આવરણો આવી પડશે તો
પણ તે સઘળાં કષ્ટ સહન કરી મારી ધારેલી ધારણા અ-
નુકુળ લાવીશ. કહ્યું છે કે.—

શ્લોક.

આરંભ્યતેનચ્છલુવિઘ્નભયેનનીચૈ :

પ્રારમ્ભ્યવિઘ્નાવિહતાવિરમંતિમધ્યા :

વિઘ્નૈ : પુન : પુનરપિ પ્રતિહન્યમાના :

પ્રારબ્ધમુક્તમજનનપરિત્યજંતિ

અર્થ—નીચે લોકો વિઘ્નના ભયથી કાંઈ કામ આરં-
ભતાજ નથી, મધ્યમ લોકો આરંભ કરીને વિઘ્ન આવવાથી
અટકી જાય છે, અને ઉત્તમ જનો તો વારંવાર વિઘ્નો આવી
પડે તો પણ પોતે આરંભેલું કામ છોડતા નથી. માટે ગમે

તેટલી અડચણો આવી પડશે તોપણ હું આપવિના બીજા સાથે લગ્ન કરનાર નથી. એવી મારી ખાત્રી થઈ છે. હવે મેહતાજીને આવવાનો સમય થયો છે માટે આપની જગ્યાએ પધારો. વળી અનુકુળ વખતે મળશું. પ્રીતીમાં અહોનિશ વધ્ધિ કરવી. દાસીને કાંડે ઝાલી છે તો હવે છોડવી નહિં. આપની કહેવાણી તે હવે બીજાની કહેવાય તેમ નથી.

બંનેજણુ હર્ષ સહિત જુદાં પડ્યાં અને સૌ સૌની જગ્યાએ બેઠાં. થોડીવાર પછી મેહતાજી આવ્યા અને માંચ વાગતાં સઘળા છોકરા અને છોડીઓને રજા આપી. રજા મળી ત્યારે ચતૂરસિંહ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે આજ રાજમેહલ તરફ ફરવા જાઉં. રૂપવંતી મારા હૃદયમાં નિવાસ કરી રહી છે. તેનો અને મારો વિયોગ થવાથી હું ગાંડો બની ગયો છું. અરે તેના મેહલ તરફ જાઉંતો ખરો. તે બિચારી મને મળવા વ્યાકુળ થયેલી હશે. એ પ્રમાણે ખરો પ્રીતીનો રંગ ચતૂરસિંહના હૃદયને લાગ્યો. તેથી રાજમેહલ તરફ ફરવા ગયો. ચતૂરસિંહને ખબર નહોતી કે રૂપવંતીનો મેહલ ક્યાં છે તેથી રાજમેહલને ફરતો આંટા મારવા લાગ્યો. ઘડી ચાલે, વળી હંચો બંગલાની બારીયો તરફ જુઓ. એટલામાં દરવાને તેને જોયો, ચતૂરસિંહ દેખાવમાં કુટડો હતો તેથી દરવાને તેને ખાનદાન જાણી પુછ્યું કે આપ ક્યાં રહો છો અને કોના કુળમાં જન્મ્યો ?

તે મહેરબાની કરીને કહો. આ વચન સાંભળી ચતુરસિંહ
મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારા પિતાજીએ “પરદે-
શમાં પોતાનું ખરું નામ કહેવું નહિ” એવું કહ્યું છે પરંતુ
જીવું બોલવું મને બિલકુલ ગમતું નથી. સાચું કહેવાથી હું
પેટી ધુતારીના કપળમાં બરાબર સપડાયો હતો પણ
અંતે ઉગર્યો. તે દિવસથી મારા પિતાજીનું વચન મને યાદ
છે તથાપી શાસ્ત્રનું વાક્ય કેમ વિસરી જવાય ?

શ્લોક.

યાંરાત્રિમધિવિન્નાસ્ત્રીયાંચૈવાક્ષપરાજિતઃ

યાંચમારામિતપાંગોદુર્વિવક્તાસ્મતાંવસેત્

અર્થ—શોક વાળી સ્ત્રી જે દુઃખ પામે છે, જીગડામાં હા-
રેલો જે દુઃખ પામે છે, ભારથી તપેલા અંગનો માણસ જે
દુઃખ પામે છે, તે સરખું દુઃખ અન્યાયથી બોલનારો પામે
છે. એ શ્લોક મને બરાબર સાંભરે છે માટે ગમે તેટલું કષ્ટ
આવી પડે પણ હું અસત્ય બોલનાર નથી. એમ વિચારી
બોલ્યો. મારું નામ ચતુરસિંહ છે, હું ચંદ્રાવતિ નગરીના
રાજા રણજીતસિંહનો પુત્ર છું દેશાટલુ કરવા નિકળ્યો છું.
તેથી અહિં આવી ચડ્યો છું.

રણજીતસિંહનું નામ સાંભળી દરવાન ચમક્યો અંતે
પોતાના રાજા રત્નસિંહ પાસે જઈ બોલ્યો. રાજા અધિ-
રાજ. આપણું દિક્ષી જનાર માણસોને નાહક લુટી તથા

માર મારી કુખી કરનાર રાજા રણુજીતસિંહનો દિકરો ચ-
 તરસિંહ નિચે આવેલો છે, માટે શી આજ્ઞા છે ? રત્નસિંહ
 ખોડ્યો. અરે ! મારો હરડતો શત્રુ, માફ સધળું પાપમાલ
 કરનાર, મારા ખરાખ થવાથી ખુશી, જોણે મારા નિર-
 અપરાધી માણસોને નાહક કુખ દીધું, જોણે મારી આ-
 ખરેને ધોકો પહોંચાડ્યો, જોણે મારી રાંકડી રૈયતને ના-
 હક દમી, જોણે મારા માણસ પાસેનું સધળું દ્રવ્ય લુટી
 લીધું, એવા મારા અત્યંત પાપીષ્ઠ શત્રુના કુંવરને પકડી
 હમણાંને હમણાં પેહરેજગીર કરો. કાલે સવારના પ્રહરમાં
 તેને ફાંસીને લાકડે લટકાવવો. એ પાપીષ્ઠના પુત્રને જ્યા-
 રે હું મુએજો જોઈશ, ત્યારેજ મારા જીવને નિરાંત થશે.
 એ વિના મને સંતોષ થાય તેમ નથી. જાઓ સિપાઈ. મારા
 હુકમને તાબે થઈ તે કુંવરને પકડી જલરના કબજામાં
 સાંપીદો. આવો હુકમ સાંભળી હજીરમાં ઉભેલા મીયાં
 શેરખાં, ગરખીખાં, હુકડાખાં, અફીમખાં વગેરે સિપાઈઓ
 એકદમ દોડ્યા અને બહાર ઉભેલા ચતરસિંહને પકડી તુ-
 રંગના જલરને સ્વાધીન કર્યા. જલરે તેને કેદી બનાવી
 એક કોટડીમાં પુર્યો. તેથી ચતરસિંહ મનમાં વિચાર કરવા
 લાગ્યોકે અરે ! પરમેશ્વર તારી ગતિનો કોઈ પાર પામવા
 સમર્થ નથી. હું પાછો મહા સંકટમાં સપડાયોબંધન કરતાં
 ધાડ” તે આનું નામ કહેવાય. સાચુ બોલતાં આવા ક-
 જની પ્રાપ્તી થઈ. રૂપવંતી સાથે મારે પરણવાનો વિચાર

હતો તેતો ફોગટ ગયો, કેમકે હું જો દુઃખમાં સપડાયો છું તેમાંથી છુટવાનો એકે ઢલાજ રહ્યો નથી. રૂપવંતીનો બાપ મારા પિતાનો પાકો શત્રુ છે. તે મને કોટી પ્રકારે છોડે તેમ નથી. હવે મારી સઘળી આશા ફોકટ ગઈ. મારા પિતાજી મને કહેતા હતા કે કોઈને સાચું નામ બતાવવું નહિં. પણ તે વખત તેવું નહિં માનતાં તેને ઉલટા પાછા નાંખ્યા હતા. એ મેં એવકુદ્દી કરી તેથી મનેજ નડી. પણ ફિકર નહિં. સાચું બોલ્યો તેથી અહિં સંકટ ભોગવવું પડશે પણ પરમેશ્વરનો ગુનેહગાર ન થયો એ વધારે સાઈં કર્યું. કદાપી જીકું બોલ્યો હોતતો પરમેશ્વરનો ગુનેહગાર થાત. એ પ્રમાણે વિચાર કરતો ચતૂર સિંહ પોતાની કોટડીમાં સુઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૨ મું

કહણુ જમીનમાં હંધ આવે નહિં તેથી ધડી બેઠો થાય વળી કોટડીમાં આમથી તેમ ફેરે પણ જરા નિરાંત થાય નહિં. પોતાનું મત્સ્ય પાસે આવ્યું બાણી પોતાનાં સગાં સંબંધી તથા પ્રીતીપાત્રને સંભારવા લાગ્યો. અહો! મારા માત પિતા. તમે બાણતાં હશો કે મારો ચતૂરસિંહ દેશાટણ કરવા ગયો છે. તેથી થોડા દિવસમાં પાછો ઘેર આવશે એવી આશા રાખી બેઠાં હશો પણ મારી અહિં

આવી ગતિ થયે છે તે તમે શું જાણો ? હું નિર અપરાધી
આ પાપીના હાથથી નાહક માર્યો જાઉં છું. મને અહિં
કોઈ સહાયક નથી જેથી મારો જીવ રણક્ષેત્રમાં લડતાં
જાય. મને રણક્ષેત્રમાં જીવ ગુમાવવાની ઘણી હોશ છે
પણ તે બનવું શક ભરેલું છે. રણક્ષેત્રમાં જીવ ગુમાવનાર
મુઝ્યો નથી પણ કિર્તિ રૂપે જીવતો છે એવું સર્વ કોઈ કહે છે.

શ્લોક

નતાન્હિતિથૈસ્તપસાચલોકાન્

સ્વર્ગૈર્પિણોદાનશતૈઃસુવિત્તૈઃ

ક્ષણેનયાન્યાન્તિરણેષુધીરાઃ

પ્રાણાન્સમુઙ્ગન્તિહિયેસુશીલાઃ

અર્થ—તીર્થ યાત્રા કરેથી, તપ કરેથી, સેંકડો દાન ક-
રેથી કંઈ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી; પરંતુ જે ધીર
પુરુષો ક્ષણવારમાં પોતાનો દેહ રણસંગ્રામમાં મુકી દે છે
તેજ માણસ સ્વર્ગને પામે છે માટે તેમ બને તો ધણુંસાહે.

અરે મારા પ્યારા મિત્ર મંછારામ ! તું ક્યાંગવો બને
હું ક્યાં આવી પડ્યો છું ? તું બને હું જીદા પડ્યા તેનું
કારણ મારીજ મુર્ખાઈ છે. કેમકે હું ચોકી કરવા બેઠેલો
છતાં નિદ્રાવશ થયો, તેથી અજાગરનો ભક્ષ થઈ પડ્યો.

તોપણ તારા સરખા મિત્રતા પુન્ય પ્રતાપથી ઉગર્યા પણ
આ વખત ઉગરવાની આશા નથી.

અરે મારા પ્યારા શેઠ ધનાશા તથા શેઠાણી દયાવંતી!
તમે મારા મરણથી જરા ગભરાશો નહિં. હું એક મુસા-
ફર પંખી અનાયાસ આપની પાસે આવી ચડેલો હતો,
પરંતુ તમે મારી સારી ખરદાશ કરી તમારા પુત્ર પ્રભાણુ
ગણી મને સારીરીતે વિદ્યાભ્યાસ કરાવ્યો તેથી હું આપનો
આભારી છું. હું અહિં પરદેશમાં આપના આશ્રયતળે મુખી
થયો છું. પરંતુ મારા આવા અકાળ મૃત્યુ વખતે આપની
પાસે માફ માગું છું કે મારાથી કંઈ ગેરવ્યાજખી થયું હોય
તો क्षમા કરશો.

અરે મારા પ્યારા મિત્ર મનમોહન. મારા અકાળ
મૃત્યુથી તું જરાપણ શોક કરીશ નહિં. મેં તને કોઈ વ-
ખત કઠણ વચન કહ્યાં હોયતો क्षમા કરજે. તેં મારા ઉ-
પર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. હું આટલું ભણ્યો તે તારા
પ્રતાપથીજ. મારા મૃત્યુ પછીથી તું લગારે શોક કરીશ
નહિં અને તારાં માતપિતાને લગારે શોક કરવા દર્શિ
નહિં તેને સારી પેઠે ધીરજ આપી તન, મન અને ધન
થી સેવા કરજે.

અરે મારા મગનલાલ મહેતાજી. તમે મને સારીપેઠે
ભણાવી સદ્વિદ્યામાં કુશળ કર્યો તેથી હું તમારો આ-
ભારી છું. મારું મૃત્યુ પાસે આવ્યું છે માટે મારા મુઆપછી

આપ લગારે શોક કરશો નહિં અને આપના જે વિ-
 દ્યાર્થીઓ મારી ઉપર પૂર્ણ ભાવ રાખેછે તેને લેશ મા-
 ત્ર શોક કરવા દેશો નહિં. આ વખત એક સર્વજ્ઞ
 ઇશ્વર શિવાય કોઈ મારો સાહાયક નથી. તેમજ
 બીજા કોઈની સહાય મારા ભક્તને માટે કશું ક-
 રી શકે તેમ નથી. મને વહાલામાં વહાલો પ્રાણુ તેનો
 ખચાવ કરનાર હુમણું કોઈ સમર્થ નથી. આ રાત્રના
 કોપ પાસે પરમેશ્વર સરખાની પણ હામ ચાલવી મુશ્કે-
 લછે. માટે અન્ય જનોનો સંઘળો શ્રમ વધાછે. મારો શક
 ધનાશા મારે માટે કરોડો રૂપાંઆ ખર્ચે તો પણ મારો
 જીવ ખચવાની આશા ફોકટ છે. કેમકે જે રાજા પાસેથી
 ન્યાય મેળવવાનો છે. તેજ રાજા મારો પૂર્ણ રાત્રી, તેને
 જ મારા જીવનું જોખમ કરવા આપેલાછે. માટે મારો
 જીવ ખચાવવા જે શ્રમ કરશે તે નાહક વખત ગુમાવશે.
 મારે એક વખત રૂપવંતીને મળવાનો ઇરાદોછે પણ તે
 વિચાર પાર પાડવો શી રીતે બને? હું અહીં પરાધીન
 અને વળી સખત ચોકી પહેરાની વચ્ચે આવી પડ્યોછું.
 બિચારી રૂપવંતી એક કેદીની મિસાલે પોતાના બંગલા-
 માં ગોઠાઈ રહી હશે. અથવા હું કેદમાં પડ્યોછું એવી
 તન ખબર સરખી પણ હશે નહિં. દુનિયામાં કાળ ચક્ર
 જ્યારે ફરી વળેછે ત્યારે દુખના દરિયાવમાં ઘસડી ગયા
 વિના રહેવું નથી. અરે પરમેશ્વર શી તારી ગતી? આ

વખત જે માણસ કિર્તિના શિખર ઉપર મોજ શોખ ભો-
 ગવતો હોય, તેને ક્ષણ વારમાં તું પાયમાલીના કિનારા
 ઉપર ધસડી નાંખે છે. આ વખત જેની પાલખીઓ પિ-
 ગારી ઉપાડતા હોય, તેને ક્ષણ વારમાં પિગારી ખનાવી
 ખીજાઓની પાલખીઓ તેની પાસે ઉચકાવે છે. જેને ત્યાં
 આ વખત મોટું કુટુંબ સુખમાં લીલા લેહર કરતું હોય,
 તેને ત્યાં ઘડીમાં તું કાક કોળાહળ કરાવે છે. આહાહા? એક
 ભવમાં તું માણસને કેટલા બધા ફેરફારને તાબે કરે છે ?
 જેણે પોતાની કેટલીક ઉમર સુધી સુર્ય મારાણ કંઈ દિ-
 શાએ ઉગે છે અને કંઈ દિશાએ આથમે છે? એવું જાણતો
 નથી અર્થાત જેણે ટાઢ, તડકો જોયેલો નથી. તેને મધ્ય
 ગ્રીષ્મ રૂતુના તપેલ તાપમાં જ્યારે નાશ કારક લુ, વાહા-
 વાથી મનુષ્ય અગર ખીજા પ્રાણીઓના જીવ ચપટીમાં
 આવી રહ્યા હોય, જ્યારે કેટલાક પક્ષિઓના જીવ ખળા-
 ત્કારથી દેહ સાથે રસાયુ કરતા હોય, જ્યારે પથ્થર ઉપર
 પાણી પડવાથી છમકારો ખોડતો હોય, જ્યારે તૂવાતુર
 થયેલા વનમૃગો જાંજલાંના જળથી લોભાઈ પુરજોસથી
 દોડતાં તેનો અમૂલ્ય જીવ ખોઈ ખેસે છે એવા સમયને
 વિશે તાપથી તરત થયેલી કાળમીઠ પાણીની છપર ઉપર
 તે ખિચારાને સુવાની ફરજ પાડે છે. શયન કરતાં જેને પુષ્પ
 શેયા પણ ખુચતી હોય, તેને લોઢાની તિક્ષ્ણ ધારવાળી
 શેયામાં સુવાની ફરજ પાડે છે. જેને ધેર હજારો માણસ

નોકર રહી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતાં હોય, તેને લિહા-
વૃત્તીથી પોતાનું પાંચણ કરવાનો વારો લાવછ. અરે પરમે-
શ્વર! હું તારી ગતીની શો વાત કહું? તારી અકળ કળાછે
હું મરવાથી ખીલકુલ ડરતો નથી, પરંતુ મારે એક વખત
રૂપવંતીને મળવાની આપેલાછ. કદાપી તે મને મળેતો હું
તેને શિખામણુ આપું અને કોઈ સારા રાજકુમાર સાથે
લગ્ન કરવાની ભલામણુ કરું. ત્યાર પછી મરવાને હું તૈ-
યારછું. મને મરવા ખાખત કશો ડર નથી કારણકે જે
જન્મ્યું તે મરશેજ એવો ઈશ્વરી નિયમછે. કોઈ વેહેલું
અને કોઈ મોડું મોતના પંખમાંથી છુટનાર નથી.

એ પ્રમાણુ ચતૂરસિંહ અત્યંત શોક કરતો હતો તેવા-
માં એક યુવાવસ્થાનો રાજ પુત્ર તેની સમક્ષ આવી
ઉભો અને ખોલ્યો. અરે મારા દિલોળન દોસ્ત ! અરે
મારા પ્રિય ચતૂરસિંહ ! તું અત્યંત શોકાતુર ન થા. તારા
સુખતાં સાધનો ખોળવાને હું તત્પરછું. મારાથી ખનતા
ઉપાયો હું કરીશ, તેમ છતાં રાજા તને શુળીપર ચડાવશે
તો હું તારી અગાઉ મરીશ. માણુ જ્યાં સુધી મારા પંડ-
માં પ્રાણુછે ત્યાં સુધી તારો વાંકો વાળ થવા દેનાર નથી.
આ પુરૂષને આવાં વચન ખોલતો સાંભળી ચતૂરસિંહ
ઠાકેર મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહિં મારો સ-
હાયક આટલી રાત્રે કોણુ આવ્યો હશે! પરંતુ થોડીવાર
તેની સામુ જોવાથી તેને અજાણતાં વાર લાગી નહી.

પોતાનું પ્રીતી પાત્ર જાણી ચતૂરસિંહ તેની કોટે બાઝી પડ્યો અને બંને જણ મુર્છિત થયાં.

મારા પ્યારા વાંચનાર આ પૂરૂષ કોણ હશે ? તે હજી તમારા જાણવામાં આનું હશે નહિ. તેતો ચતૂરસિંહની અર્ધાગના થવાને આતુરતા રાખનારી રૂપવંતી પુરૂષનો હેસ પેહરીને આવી હતી. તેને પેહરેગીર સિપાઇઓએ બરાબર નહિ ઓળખવાથી રાજાએ એમ ધારી જવા દીધી હતી. ચતૂરસિંહના હૃદયમાં અત્યાર સુધી રમ્યા કરતી હતી તે તેની સમક્ષ આવી ત્યારે તે બંનેને કેટલો હર્ષ થયો હશે ? તે વાંચનારેજ વિચારી લેવું.

થોડીવાર પછી બંને જણ સાવધાન થયાં, ત્યારે ચતૂરસિંહ બોલ્યો. ભવિષ્યના યોગે જે થનાર હતું તે થયું પણ હવે મારે કોઈ પ્રકારનું દુઃખ રહ્યું નથી માત્ર મારો વિચાર એક વખત તમને મળવાનો હતો. પરમેશ્વરે તમને અહીં મોકલ્યાં તેથી પરમેશ્વરે મારી મનકામના પરિપુર્ણ કરી. હવે તમારો પિતાજી મને શુભીએ ચડાવશે, તેથી તમારે જરાપણ શોકાતુર થવું નહિ. કારણકે હું તમારી સાથે માત્ર જીલ્લાની પરજીયો છું. માટે મારા મૃત્યુ પછી તમે યોગ્ય વર શોધી તેની સાથે ખુશીથી લગ્ન કરજો.

આ વચન સાંભળી રૂપવંતી બોલી, જે જીલ્લા મેં તમને પ્રાણનાથ કહ્યો છે તે જીલ્લા હવે ખીજાને કહેનાર

નથી. તમને મારનાર કોણુછે? જ્યાંસુધી આ દેહમાં પ્રા-
ણુછે ત્યાંસુધી તમારો વાંકો વાળ થવા દેનાર નથી. તમે
જાણુતા હશેકે આ સ્ત્રિ જાતીછે તેથી પોતાનું વચન પાળ-
તી હશે નહિં. તમારે તેમ સમજવું નહિં. માથું જાય તો
હરકત નહિં, પણ વચન જાય તે બહુ ખોટું. મારું વચન
જાય તો તે મરવા કરતાં વધારે છે. તમે મારા પ્રાણુપતી
છો, તેથી મારો ધર્મ છે કે આપનું ભલું ધીરું. કહ્યુંછેકે-
“યદ્ ભર્તુર્નિવ હિતમિચ્છતિતત્ કલત્રં” એટલે જે
સ્વામીનુંજ હિત ધીરુંછે તેજ સ્ત્રિ કહેવાય છે. મારે અને
તમારે જ્યાંસુધી સંબંધ નહોતો ત્યાં સુધી ગમે તેમ થયું
હોય પણ હવે તો સંબંધ જોડાયો તેથી મારે તમારા દુઃ-
ખમાં ભાગીયણ થવું જોઈએ કહ્યું છે કે.

શ્લોક.

ક્ષીરેનાત્મગતોદકાયાદિગુણાદત્તાઃપુરાતેખિલાઃ
ક્ષીરેતાપમવેદ્યતેનપયસાહ્યાત્માકૃશાનૌહુતઃ
ગંતુપાવકમુન્મનસ્તદભવદૃષ્ટાતુમિત્રાપદં
યુક્તંતેનજલેનશામ્યતિસતાંમૈત્રીપુનસ્ત્વીદશી

અર્થ—દુધમાં પાણી રેડ્યું તેથી દુધે પોતાની સમાન
પાણીને કરી લીધું, તેને મુલે ચડાવતાં પાણી પેહલું બ-

જ્યું તેથી કુદે અગ્નિમાં ઝંપલાવવા માંડ્યું. છવટ પાણી
છાંટ્યું ત્યારે શાંત થઇને ખેંકું. માટે પ્રીતીતો તેવીજ બે
ધમ્મે. જ્યારે આપને કબૂ પડે અને હું બોધે રહું તો ધિ-
ક્કાર છે મારા જીવતરને. તમારે મને સ્ત્રિ જાતી ગણી
હસી કાઢવી નહિં. પણ હુંકામાં એટલુંજ કહુંછું. કે જે
આપની કહેવાઈ છે તે બીજાની થનાર નથી. એટલું
ખાત્રીથી જાણવું.

એવાં એવાં હિંમતનાં વચનો કહી રૂપવંતી પોતાના
મેહેલ તરફ ગઈ. ચતુરસિંહ ઠાકોર પોતાને સ્વયં આપ્યું
હોય એ પ્રમાણે સમેજી ગાંડો ઘેસો બની ગયો. પોતાની
સનમૂખ આવેલી રૂપવંતી પાછી ગઈ તથી તે નિરાશ
થઈ કહેવા લાગ્યો. અરે ખ્યારી, તારે માટે હું બહુ ટમ-
ટમી રહ્યોછું.

શ્લોક.

કથામિવતવસંગં, મત્પ્રિયેહંકરિણ્યે

પરવશજનવૃત્તિ, વન્ધનેસન્નમૂષ્મિન્

સકલમધુરશબ્દે, દ્વંધૃતંમેત્વયૈવં

તવનયનકટાક્ષૈ, વિદુર્ગર્ભકૃતાર્થ

અર્થ—હો ખ્યારી. હું તને કેમ કરીને મળુ! અહિં બં-

ધીખાને પડ્યોછું, મારી કાયા પરવશ છે પણુ જીવ તારી પાસેછે. મધુરું મધુરું ખોજીને મારૂ ચિત્ત તું ચોરીએ નહિં. વળી તારા ખેનયનોથી મને કામ પાણુ શામાટે વિંધે છે.

એ પ્રમાણુ અત્યંત શોક કરતો ચતૂરસિંહ કોટડીમાં ખેડલો હતો તે વખતે જરૂર આખો અંતે કેટલાક અપ-શબ્દો કહી ચતૂરસિંહને બહાર કાઢ્યો. એ અદબી વચન સાંભળી ચતૂરસિંહને રીસ તો થડી પણુ વધારે ખોજી શકાય તેમ નહિં હોવાથી ખોલ્યોકે.

શ્લોક.

નાક્રોશીસ્યાન્નાવમાનીપરસ્યમિત્રદ્રોહી

નોતનીચોપસેવી, નચાભિમાનીનચહીનવૃત્તો

રુક્ષાંવાચંરૂષતીંવર્જયીત

અર્થ — કોઇને શાપ આપનાર, અપમાન કરનાર, મિત્રનો દ્રોહ કરનાર, નીચી ચાકરી કરનાર, અભિમાની અને નઠારાં આચરણુ કે નઠારી જીવીકા વાળુ થવું નહિં. તેમજ લુખી અને ક્રોધ ભરેલી વાણીનો ત્યાગ કરવો.

નારાયણ હંદ.

હશે કદાચ જાતિનો સ્વભાવ તે નહિં મટે,

જરૂર જીવ જાય તોય પ્યાર દીસ ના મટે;

પતંગ અંગ દીપમાં જરૂર જંપતાવશે,

- તજે ખચીત દેહ આપ ખીજ એહ વાવરો. ૧
- ભુજંગ પ્રેમ પાળતાં ખચીત કાય દાટશે,
ખરેજ શ્વાન સાથ પ્રીત આપ મૂખ ચાટશે;
વળી હમેશ કાગને અહાર હોય લાપસી,
કદી અખાજ દેખતાં કરે અહાર તે હસી. ૨
- વિત્રીધથી હુતાશની અહોનિશા પુજા કરો,
જરૂર દેહ દાઝશે કદાપી પાય ત્યાં ધરો;
કદાચ કોયલા મેળલ હોય સાબુ સંગમાં,
“સંક્રેત થાય તે નહિ” રહેજ શ્યામ રંગમાં. ૩
- કદાચ લિંબ ઝાડ દુધ પાઇને ઉછેરીયો,
કટૂપાણુ કદી નહીં તજે જરૂર ઝેરીયો;
ધરેલ હોય ગૂઢ સ્થાનકે જરૂર કેવડો,
મુગંધ આપશે ખરો ખચીત વાસમાં વડો. ૪
- અસી સુધારી પાસ આપણી ધરેલ હોય જ્યાં,
જરૂર શીર કાપશે ઉઠાવી ધાવ મારતાં;
નહિ જરૂર જાણશે ધણી મરેછ આપણો,
સ્વભાવ તે નહિ મટે જરૂર જાતિના તણો. ૫
- ધરેજ ગ્યાસલેટ તેલ પૂજ્ય પુંજ સંગમાં,
તજેન દુરગંધ તેજ આપના ઉમંગમાં;
કદાચ હિંગને કપૂર સાથ કોઈ નાખશે,
કપૂરનો સુવાસ હિંગ કેઈ પેર રાખશે. ૬
- ધુપેજ તેલ શીરમાંથી શોખથી લગાડશે,

ગણે ન તેજ પ્રીત રીત લૂગડાં ખગાડે;
 લપેટ લોહ માખણે કરે જરૂર હેતથી,
 વળેજ કોણુ રીત લોહ કાય જાસ્તિ નેતથી? ૭
 ભણે મિત્રોર કાય મિંચુથી લપેટ રાખશો,
 ખચીત તેહ કુટશે કદાપી ભાય નાંખશો;
 અધીક પાક આંખણી થયો ગળીબટ તે ધણો,
 ખટાશ તેહના તેજ સ્વભાવ જાતિ તે તણો. ૮
 ધરેજ ધુળ ખુચ તાપમાં તપેજ થાયછે,
 પડેજ વાંરી સાથ ચીકણી થતાં ભિન્નયછે;
 ચતૂર હંસનો સ્વભાવ મોતી વીણુ ના ચરે,
 ઉપાય કોટી આદરો સ્વભાવ જાતિ ના ફરે. ૯

આ કવિતા સાંભળી જોર ધણો ગુસ્સે થયો પણ
 રાજ સાહેબ આળ્યા અગાઉ ચતૂરસિંહને શૂળીએ ચઢાવી
 શકે તેમ નહોતું. કદાપી રાજનો હુકમ આળ્યો હોત તો
 આજ વખત ચતૂરસિંહને શૂળીએ ચડાવવા જોર ચુકત
 નહિં. તેનું કશું આજે તેમ નહોતું તો પણ થોડા અપશ-
 ખ્દો કહેવા વિના રહ્યો નહિં. મુંગા મુંગા ચતૂરસિંહને
 થોડા સિપાઈના પેહરા વચ્ચે શૂળી પાસે લઇ ગયા.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

રૂપવંતી મળસકુ થતાં પોતાના મેહલમાં જઈ પહોંચી
અને પુરૂષનાં લુગડાં બદલી સ્ત્રિનાં પહેર્યાં. તેને પક્કી
ખાત્રી હતી કે ચતુરસિંહને ઉગારવાનો એકે ઇલાજ નથી.
કોંધી રાજા પાસે તેનું કથું ચાલે તેમ નહોતું. રાજાને
અત્યંત રીસ ચડેલી હતી. કારણકે રણજીતસિંહે પોતાના
માણસને દુઃખ દેવામાં ખાત્રી રાખી નહોતી. શત્રુના
પુત્રને રીખાવી રીખાવીને મારવા તે ઘણોજ આતુર હતો
તો પણ એ પ્રમાણે અત્યંત દુઃખ દેવું તેને વાજખી લા-
ગ્યું નહીં. રૂપવંતી કહેવાને ઘણી આતુર થાય પણ રાજા-
ના કોંધી મુખ તરફ જોવાથી રખેને મારું વચન પાણીના
પુરની મિસાલે ચાલ્યું જાય એમ ધારી કથું કહી શકતી
નહોતી. છેવટ હિંમત રાખી બોલી, પિતાજી. મને શરમ
આવેછે તો પણ કહુંછુંકે હું એક વચન આપની પાસે
માગવા આવીછું. તે આપશો તો હું મારો જન્મ સફળ
થયો સમજીશ. મારા વચનથી આપને કોઈ તરેહની
અડચણ નથી. હું ધારૂંછુંકે તે કંઈ નીતિ વિરૂદ્ધ મારી
માગણી નથી.

રૂપવંતીનું વચન સાંભળી રાજા બોલ્યો. મારી ખ્યારી
પુત્રી. તુ મને મારા પ્રાણ કરતાં વહાલીછે. તારાથી મને
કથું વધારે નથી. તારા વચનને માટે લાખો બલકે કરોડો

રૂપીઆ ખર્ચ થઈ જાય, તો પણ હું તારૂં વચન કબુલ કરવા આનાકાની કરનાર નથી. પણ હું તારી પાસે પ્રથમથી માગુછું કે હું આજ જે શત્રૂને શૂળી ઉપર ચડાવનાર છું તેના સંબંધમાં તારી માગણી કોઈ પ્રકારની હશે તો હું રદ ગણીશ. કદાપી તેના કોઈ સંબંધીએ તારી પાસે આજીજી કરી છોડાવવા ભલામણ કરી હશે અને તું તેને છોડાવવા પ્રયત્ન કરીશ તે સધળા મિથ્યા છે. એ શત્રૂના ફાયદાની જે માગણી તું કરીશ તે રદ ગણીશ અને કદાપી તેને બહુ કષ્ટ દેવા ભલામણ કરીશ તો હું ઘણી ખુશીથી કબુલ કરીશ. માટે તારે જે વચન માગવું હોય તે કહે. આ વાત સાંભળી રૂપવંતી નિરાશ થઈ ગઈ. કારણ કે તેને જે પુરૂષને ઉગારવા મરજી હતી, તેના સંબંધમાં લાભનાં વાક્યો રદ ગણાય ત્યારે ફોકટ બોલવું શું કામનું ગણાય ? થોડીવાર વિચાર કરી બોલી. ખીતાજી. હું આપના શત્રૂના સંબંધમાં કશું કહેવા ઉત્તર રાખતી નથી. મને કોઈના તરફથી ભલામણ નથી કે હું તેને ખરાબર ઓળખતી નથી. તેના સંબંધમાં આપના ધ્યાનમાં આવે તેમ કરો. મારી માગણી તો એ છે કે હું હવે યોગ્ય ઉંમરે થઈ છું માટે મારો સ્વયંવર રચો, અને યોગ્ય વર સાથે મને પરણાવો. એવું સાંભળી રાજાએ કહ્યું આજથી આઠમા દિવસ ઉપર સ્વયંવર મંડપ રચી તમને પરણાવી શું. એ પ્રમાણે કહી શૂળી તરફ જવા નિકળ્યો.

એક અઠવાડીયા ઉપર સ્વયંવર રચવાનું કહી રાજા રત્નસિંહ એકદમ બંગલામાંથી નીચે ઊતર્યો, તેથી ચતૂરસિંહને ઉગારવા સંબંધી એકે ઇલાજ રૂપવંતી કરી શકી નહિ. પોતાનો સઘળો પરિશ્રમ વૃથા ગયો સમજી અત્યંત શોક કરવા લાગી. અરે પરમેશ્વર ! માફ ધારેલું સઘળું ધુળધાણી થઈ જશે. મારો સ્વયંવર રચાવું છું તે ચતૂરસિંહ સાથે લગ્ન કરવાની આપેક્ષાથીજ, પરંતુ તેમ થવું તો અસંભવિત લાગેછે. હવે ચતૂરસિંહ મરશે ત્યારે મારે જીવીને શું કરવું છે ? તેના મરણ પછી નિશ્ચય મારે પણ મરવું. આવા ગુણવાન ચતૂરસિંહના મૃત્યુપછી મારે જીવીને શું સૂખ ભોગવવાનું છે ? અરે મારો દિલદાર દોસ્ત ! અરે માફ નિર્ધનનું રત્ન ! તે જ્યારે આ ક્ષાની કુનિયાનો ત્યાગ કરી જશે ત્યારે મારે આ સંસારના સઘળા વૈભવો દેવતાના અંગારા પ્રમાણે છે. અરે ક્યાંસુધી વિચાર કરવો ? હવે તો કટાર લઈ પેટમાં માફ. પણ લગાર સખૂર પકડ જીવ. ઉતાવળા થવાનું કામ નથી. કોઈ ઇલાજથી ચતૂરસિંહ જીવે તો મારે આત્મ હત્યા કરવી નપડે. અરે મને એક વાત યાદ આવી. લે, ચતૂરસિંહને મારા સ્વયંવર વિશે ખબર કહેવરાવું. પોતાના ખાનગી કામકાજ કરનાર સિપાઈને સઘળી હકીકત કહી ચતૂરસિંહ પાસે મોકલ્યો. તે ઘણી ત્વરાથી ચાલવા લાગ્યો, અને ઘોડા વખતમાં ચતૂરસિંહને ખબર આપી પાછો આવ્યો.

રાજા રત્નસિંહ તુરંગની પાસે શૂળી હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો, અને પોતાના સિપાઈ સાથે જોલરને કહેવરાવ્યું કે પેલા ચતૂરસિંહને શૂળીપર ચડાવતા પહેલાં મારી પાસે લાવો. એ પ્રમાણે સમાચાર જોલરને મળવાથી કેદી રૂપે ચતૂરસિંહને લાવી રાજાની રૂબરૂ ખડો કર્યો. રાજા રત્નસિંહ બોલ્યો અરે રાજકુમાર ! હવે તારું મૃત્યુ પાસે આવ્યું છે. થોડીવાર પછી તારો આત્મા અને દેહ જાદા થવાના છે. મોટે તારે આ સંસારની હરેકચીજ ખાવાપીવાની મરજી હોય તો મને કહે જેથી તારી માગણી ચીજ તને આપી છેવટે તને શૂળી ઉપર ચડાવીએ. કેમકે તારે આ સંસારના ભોગવિલાસની ઇચ્છા રહે નહિં. મોટે તારે જે ઇચ્છા હોય તે મારી પાસેથી માગી લેહું આપવાને ખુશી છું.

આ વચન સાંભળી ચતૂરસિંહ વિચાર કરવા લાગ્યો કે રૂપવંતીના મોકલેલા સમાચાર પ્રમાણે માગણી કરું તો વધારે સાઈ. કદાપી મારી માગણી મંજૂર ગણશે તો આઠ દિવસ આયુષ્યમાં વધારો થશે અને નામંજૂર ગણશે તો મરવાને તૈયાર છું. ખાવા પીવા સંબંધી મને કશી ન્યૂનતા રહી નથી એમ વિચારી બોલ્યો. રાજા સાહેબં. મારે ખાવા પીવા સંબંધી કશી આપેલા નથી. સંસારના બીજા કોઈ પ્રકારના ભોગ વિલાસની ઇચ્છા નથી. પરંતુ મારી એવી ઇચ્છા છે કે મેં કોઈ વખત કોઈ રાજ કન્યાનો સ્વયંવર જોયો નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે આપની

કુંવરીનો આપ સ્વયંવર સ્વોછો, તો તે સ્વયંવર પુરો થતાં સુધી મને જીવતો રહેવાની મરજી છે. તે સ્વયંવર જોયા પછી મરવાને હું ઘણોજ ખુશી છું. મારે આપ મને ખરા વ્યંતઃકરણથી મારી માગણી પ્રમાણે આપવા ક-ખુશ થતા હોતો તે સ્વયંવર મને ખતાવો. આપની પુત્રીનાં લગ્ન થયા પછી તુરત મને શુળી ઉપર ચડાવજો. મારે બીજા કોઈ પ્રકારની ઈચ્છા નથી.

ચતૂરસિંહનો આવો અભિપ્રાય જાણી રત્નસિંહે કબુલ કર્યું અને આઠ દિવસે સ્વયંવર મંડપ ભરવાનો ઠરાવ કર્યો. તેથી ચતૂરસિંહના આયુષ્યમાં આઠ દિવસનો વધારો થયો. ચતૂરસિંહને પાછો તુરંગમાં લઈ ગયા.

ચતૂરસિંહને જીવતો રાખવાના સમાચાર સાંભળી રૂપવંતી અત્યંત ખુશી થઈ, અને વિચાર કરવા લાગી કે ગમે તે પ્રકારે ચતૂરસિંહ સાથેજ લગ્ન થાય તેમ કરવું. હું ધારું છું કે મારા પિતાજીએ ચતૂરસિંહને આઠ દહાડા પછી શળીએ ચડાવવા વિચાર રાખ્યો છે પણ “આણીનું ચૂક્યું સો વરસ જીવે” એ પ્રમાણે ચતૂરસિંહને માથેથી વિદન ગયું એમ મને લાગે છે. કહ્યું છે કે.

શ્લોક.

નદેવાદંડમાદાય, રક્ષાંતિપશુપાલવત્
યંતુરાક્ષિતુમિચ્છંતિ, બુદ્ધ્યાસંવિભજાંતિતં

અર્થ—દેવતાઓ કાંઈ ગોવળની પેઠે લાકડી લઈને રક્ષણ કરતા નથી. રક્ષણ કરવાને તે ઈચ્છે તેને બુદ્ધિ સાથે જોડે છે એટલે સારી બુદ્ધિ આપે છે. તો મને એમ લાગે છે કે પરમેશ્વરને ચતૂરસિંહની સહાય કરવાનો વિચાર થયો, જેથી મારા સ્વયંવરના દિવસ સુધી મારા પિતાજીએ તેને અભય વચન આપ્યું એહો સર્વરા પરમેશ્વર તેં આ વખત મારી સહાય કરી છે પરંતુ સ્વયંવર વખત મારી સહાય કરજે, જેથી મારા પ્યારા ચતૂરસિંહની હું જીવતાં સુધી દાસી રહું.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ઠરાવેલી મુદતે રાજમેહેલ નજીક એક બુદ્ધી જગામાં શુશોભિત મંડપ રચ્યો હતો. તરેહવાર કાગળના બૂટાઓથી રાણુગારેલી દરવાજાની કમાનો આંખને આનંદ પમાડતી હતી. મંડપની વચ્ચે અનૂક્રમે બેઠકો ગોઠવેલી હતી ચિત્રવિચિત્ર જરીના બૂટાથી ભરપૂર જાજમો મંડપની વચ્ચે પાથરેલી હતી. ત્યાં અનૂક્રમે ગોઠવેલી બેઠક ઉપર દેશોદેશના આવેલા રાજકુમારો બેઠા હતા. તે ધણુજ દેખાવડા હતા, તોપણ તરેહવાર વસ્ત્રાલંકાર પહેરી પોતે સ્વરૂપવાન દેખાવાના પ્રયત્ન કરતા હતા. કોઈ પોતાનો શિરપેચ વારંવાર સંભાળતા હતા. કોઈ પેહેરેલાં ભૂગડાં ઠીક લાગે છે કે નહિ એ બાબત પોતાના હજીરીને

પુછતા હતા. કોઈ પોતાની ઉગેલી મુછોના વાળ વાંકા વાળવા પ્રયત્ન કરતા હતા. કોઈ પોતાના તમામ અવયવો ઠીક શોભેછે નહિ, તે જાણવાને પોતાની ખસે રાખેલા દર્પણમાં વારંવાર પોતાની તસવીર નિહાળતા હતા. એ વખતે જાત જાતનાં વાહાંત્રોનો નાદ થવા લાગ્યો, ગાયક જનોએ આવી મધુર સ્વરે ગાયન શરૂ કર્યું. બંદીજનો રાજાની સ્તુતિ ઉચ્ચારવા લાગ્યા. ઠંકાણે ઠંકાણે હર્ષની નિશાનિઓ દેખાવા લાગી. શહેર નિવાસી જનો આનંદભરે પોતાને ઘરે યથાશક્તિ શોભા કરવા લાગ્યા. કેટલાક ઉત્સાહી જનો મંડપની શોભા જોવા આવવા લાગ્યા. ઠંકાણે ઠંકાણે માણસની ઠડ જામી રહી. આ વખત ચતુરસિંહને પણ સ્વયંવર મંડપમાં લાવી ઉભો રાખ્યો હતો, તે આ મંડપની શોભા જોઈ અત્યંત ખુશી થયો અને હવે પછી મરવાથી તેને કોઈ પ્રકાર વાંછના રહેશે નહિ એવું પોતાના મનમાં ધારવા લાગ્યો. થોડી વાર થતાં શુશોભિત વસ્ત્રાલંકાર પહેરી દાસી સાથે રૂપવંતીઆવી. તેનું *સ્વરૂપ એવું હતું કે તેના પગની કોમળતા અને

*મનહરછંદ.

નાસીકાનો ઘાટ દેખો, કીરઝાડે નાસી જાય;
કઠી દેખી કેસરી પોતે નીચું નિહાળેછે.
મુખ દેખી ચંદ્રમા ગગનમાં સંતાઈ જાય;
અક્ષિકાની આંખી દેખી, મૃગ નિચું ધાસેછે.

લાલાશ જોઈ કમળે લજ્જત થઈ જળમાં નિવાસ કર્યો. તેના
પગના નખમાંથી પ્રકાશતાં કિર્ણો જોઈ સ્ફટીક મણીનાં
કિર્ણો નિસ્તેજ થઈ ગયાં. તેના પગની પીંડી જોઈ માંખ-
ણુતા ગોળાએ સ્યામતા પકડી. તેની જંધાનું સુકુમાર પાણુ
જોઈ કદળીએ (કેળે) સુર્યના સખ્ત પડતા તાપમાં તપ-
શ્ચર્યા આદરી. તેનો કટી પશ્ચાત ભાગ જોઈ દેવાલયનાં
સુવર્ણ ઇંડાંઓ ઝંખવાંણાં પડી ગયાં. તેના પેટની લીસ
પ જોઈ પોયણી શરમીદગી પડી ગઈ. તેની કેડનો લંક
જોઈ કેશરી સિંહે વનવાસ લીધો. તેના પેટના ત્રણ વળે

ઓટનો આકાર દેખી, પદ્મ પોતે નીચું પડે;
ચાત દેખી હાથાણીઓ, શરમાતી ચાલેછે.
શીર કેશ પાસ ભાળી, નાગ ભુમાં નાશી જાય;
ગૂનાખ લગ્ગાયે એવો, રંગ રાતો ગાલેછે. ૧
દાંતનો આકાર દેખી, દાડમ કળી લગ્ગાય;
કૂચ દેખી બીલીકજ, ભાંચ પછડાયેછે.
પેટ દેખી પોયણી શરમથી સંતાઈ જાય;
જાંઘ દેખી કેળ બહુ, પુહુ શરમાયેછે.
સ્વર સુણી કોકીલા લગ્ગાઈ દુર ઉડી જાય;
કોટ દેખી હંસ લક્ષ વસાતો લગ્ગાયેછે.
એવી આ દિવાળી નામે, બ્રાહ્મણી રૂપાળી ભાળી;
મોટા મોટા મુનીઓનાં મન ચળી જાયેછે.
(પિતાના ભોલથી પૂત્રીને ખીડા)

લા વાંટા જોઈ ગંગા, જમુનાં વ્યને સરસ્વતિ વ્યે મહા
 નદિઓ ખેદ યુક્ત થઈ સમુદ્રના ખારા જળમાં શેળ લેળ
 થઈ. તેના કુચ જોઈ નારંગી લીંબુ નિચે ટુટી પડવા લા-
 ગ્યાં. તેના શુશોભિત કુંઠને દેખી રાજ હંસોએ માન સ-
 રોવરને કિનારે નિવાસ કર્યો. તેના મુખની કાંતી જોઈ
 ચંદ્રમા પોતે કળા હિણુ થયો. તેના શુશોભિત દાંતની
 પંકતી જોઈ દાડમ કળી છાલમાં છુપી ભરાઈ ખેડી. તેના
 નાકનો ઘાટ જોઈ પોપટ વ્યાંખાના વનમાં સંતાઈ બચા.
 તેની વ્યાંખનો આદાર જોઈ મગલાંઓ વનવાસ ભોગ-
 વવા લાગ્યાં. તેના માથાનો વ્યંખોડો જોઈ વાસુકી નાગે
 પાતાળમાં નિવાસ કર્યો. એવી મહાસ્વરૂપ વાન રાજા
 રત્નસિંહની કુંવરી રૂપવંતીને જોઈ મંડપમાં ખેઠેલા સધળા
 રાજકુમારો સ્તબ્ધ બની ગયા. સધળુ શાંત થઈ ગયું.
 જરા ગડબડાટ રહ્યો નહિ. સાચે આવેલી દાસી પોતા-
 ના હાથમાં રત્ન જડિત્ર થાળ જેમાંકે કુમકુમ વ્યક્ત
 વ્યને વરમાળ વંગેરે સામગ્રી હતી તે લઈ ધીમેથી વ્યા-
 ગળ આવી તેની પછવાડે રૂમરૂમ કરતી ગજગતી ચાલથી
 રૂપવંતી ચાલતી હતી. તે સ્વરૂપ જોઈ તે રતિ, રોહીણી
 કે રેલા હશે એવી ભાંતી સર્વ માણસોના મનમાં થાય
 તેમાં નવાઈ જેવું નહોતું. કામાતુર પુરુષોનાં મન વિવ્વહળ
 કરવાને આ એક અલૌકીક આકૃતિ પરમેશ્વરે ઘણા શ્ર-
 મથી રચેલી હતી. આ કન્યાનો હસ્ત મેળાય કરવા

કોણ ઉત્સાહી ન હોય? પરંતુ તેની સાથે સોનેરી વ્યક્તિથી લખેલો કાગળ હતો, તે અનુક્રમે ખેઠેલા રાજકુમારોને ખતાવતી હતી રાજકુમાર પોતાના હાથમાં કાગળ લઈ ખેઠેલી વાંચ્યા પછી વગર ખોલે પાછો આપતા હતા. તેથી આખા મંડપમાં નિમેલા રાજકુમારોમાંથી કોઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. હવે કેદી રૂપે ઉભેલો ચતૂરસિંહ તથા રોહર નિવાસી ગૃહસ્થો જેકે રાજના આમંત્રણથી માત્ર જોવાની ઈચ્છાથી આવેલા મંડપમાં ખેઠેલા હતા તેજ બાકી રહ્યા હતા. જ્યારે કોઈ રાજકુમાર રૂપવંતીના સવાલનો જવાબ આપી શક્યા નહિ. ત્યારે રાજા રત્નસિંહ શોકાતુર થઈ ખોડ્યો. અરે રાજ કુમારો તમે સધળા મોટા ડાકડમાળથી અહિં બિરોજલાછો પણ કોઈ સમશ્યાના જવાબ આપી શક્યા નહિ તો ધિક્કારેછે તમારા વસ્ત્રાલંકારને, અને ધિક્કારેછે તમારી રાજપદવીને, તમારા મગજમાં કેવો ખોટો વિચાર ભરાઈ પેઠોછે કે રાજકુમારને ભણીને શું કરવું? અરે જેના હાથમાં રાજ્ય સત્તા, જેના તરફથી હજારો લોકોને દાદ મળવાની આશા જે ન્યાય કર્તાની ખરશીએ બિરાજી અદલ ન્યાયી કહેવાય, એવા રાજકુમારો જ્યારે વિદ્યાભ્યાસ ન કરે એ થોડું ખેદ કારક નથી. તેમ જાણોછો કે આપણે ભણીને ક્યાં વાણોતર રહેવા જવું છે? તો તેમ નથી. એ તમારી અણસમજણ છે. રાજાને વિદ્યાભ્યાસ કરવાની

જરૂરજ છે. આગળના રાજા ભોજ, વિક્રમાદિ રાજાઓ કવિની કવિતાની કિંમત પોતેજ કરતા. એ શું વિદ્યાભ્યાસ કર્યા વિના થયું હશે ? કદી નહીં. તેમતો જરા સહી કરતાં આવડ્યું કે સમજી ભણી ચુક્યા એમ ગણો છો. મારા ધારવા પ્રમાણે આ સમસ્યાઓ ધણીજ સહેલી છે. તે થોડું જ્ઞાન મેળવેલો માણસ પણ સમજી શકે તેમ છે. તે જ્યારે તમારાથી સમજાઈ નહિ ત્યારે તમને મૂર્ખ ગણવામાં કંઈ દોષ ગણાશે નહિ. મારી કુંવરીએ કરેલો ઠરાવ હું પાળીશ. ગમે તે જ્ઞાતીનો માણસ તે સમસ્યાના જવાબ આપશે તેની સાથે મારી કુંવરીનું પાણી ગ્રહણ કરાવીશ. આવા મૂર્ખ રાજકુમારોના વખતમાં રાજકુંડ્યા બીજી જ્ઞાતિના વર સાથે પરણી હતી. એવી તમારી મૂર્ખાઈની યાદદાસ્ત રહેવા હું અન્ય જ્ઞાતિના માણસોમાં સમસ્યા ફેરવાવું છું. એમ કહી દાસીને આગળ ચાલવા ફરમાવ્યું, દાસીએ પેલો કાગળ ચતૂરસિંહના હાથમાં આપ્યો ત્યારે રૂપવંતીએ તેને ઉત્તર આપવા ભલામણ કરી તેથી ચતૂરસિંહ સમસ્યા વાંચતાં ઉત્તર આપતો ગયો.

સમસ્યા.

છપ્પો.

દીકું ઝાડ મેં એક, જેની સર્વોત્તમ છાયા;

તેની તનયા તેહ, તે તાણી કંચન કાયા;
 અહાર ઈછે સર્વ, દેવતાને છે દુર્લભ;
 અવર સમય નવ મળે, ઉણુ. રતુમાં સુર્લભ;
 તે અમૃત સરખો સ્વાદછે, શિર છેદી જમવા ધસે;
 વળિ મૂંછાળો નર તેહના, ઉદરમાં વાસોવસે. ૧
 ઉત્તર. કેરી.

છપ્યો.

નયુસક છે ચોપાદ, નાર તેપર મેં ભાળી;
 કરતી કાણુ આહાર, કંઠ કોકીલાવાળી;
 કુરકટ મારે હાક, તે સમે ગાવા લાગે;
 ચતુર નરો સૂતલ, નિદ્રાર્થી તત્પર જાગે;
 વળિ વનીતાઓ કર હાથલો, મુખમાં કાણુ આપેસહી;
 ચતુર હશે તે સમજશે, મૂરખ તે સમજે નહિં. ૨
 ઉત્તર. ઘંટી.

છપ્યો.

ઈન્સાફી છે આપ, કોઈનું દીલ નવ રાખે;
 દ્રવ્યવાન કે ગરીબ, સર્વને સરખા દાખે;
 રહે વણિકને દ્વાર, પારખું પૂરું કરશે;
 કરે દગો જન કોય, શીસ તેનાપર ધરશે;
 તે સાચ જાઠ સમજાવશે, દુઃખ ન લાગે કોઈને;
 વળી ભરૂંસો કરશે સૌ જનો, તેના સામું બોધને. ૩
 ઉત્તર. તોળવાનો કાંટો.

છપ્પો.

નર જાતીનું નામ, કામમાં સારો કીધો;
 બ્રહ્મા નામે નામ, તેહના ધરથી લીધો;
 તેહ વ્યપાર વ્યશુદ્ધ, વ્યને વળી વ્યતિરાય વ્યઠો;
 શુદ્ધ થવાને કાજ, તેહ વ્યગ્નિમાં પેઠો;
 વળિ કિંમત તેની સૌ મળી, કરી ત્રણપાઈ રોકડી;
 સ્મરણ તેનો વધ કરી, છેવટ મૂક પોકડી. ૪
 ઉત્તર. મોરીઓ.

છપ્પો.

ભુવન વ્યક્ષરનું નામ, વળી કૃતામાં નારી;
 વ્યક્ષર ભુમી ન વાંચ, ધર ધર શોભા સારી;
 બીજો દસકત દાખ, લોકને ભય ઉપજાવું;
 દસકત છેલો દાખ, ખાંખીનું ભૂષણ થાઉં;
 કીડા મુજ જન્મનું મૂળછે, ઉપયોગ મારો સ્વારથી;
 શરી વળા વ્યાવું વર્ષમાં, કોણ હું કો' મનમાં મથી. ૫
 ઉત્તર. રાખડી.

છપ્પો.

ભુવન વ્યક્ષરનું નામ, મરદ જાતીમાં પોતે;
 બીજો પેલો મળા, શરિર વ્યવયવ છે જોતે;
 પેલો ત્રીજો મળી, નામ તેનું છે બોજે;
 બીજો ત્રીજો મળી, પ્રજાપતિ ધોડો જોજે;
 બધા વ્યક્ષર મળે અનુક્રમે, ખોરાક તે નિશ્ચય થશે;

મૂરખ ગોથાં ખાઈ મરે, ચતુર હશે તે સમજશે. ૬

ઉત્તર. ભાખર.

છપ્પો.

પુરૂષ એકછે શ્યામ, કામની ભૂવન સાથે;
રખવાળો છે એક, કામની ઝાલે હાથે;
અદ્રિ સુતાપતિ જેહ, વાહન તેનું તે તાણે;
દસ યગ તેને હોય, ચતુર જન ચિતમાં જાણે;
વદન તેને વળી ત્રણુછે, રીત રૂડી મહિવારખો;
ચતુર જનો ચિત સમજતાં, પ્રીત ધરીને પારખો. ૭

ઉત્તર. કોસ.

છપ્પો.

ખાગ વચોવચ વાસ, વૃક્ષ તેને નહિં જાણો;
શિર જળ સરિતા વહે, નહિં શીવજી પરમાણો;
ચોપાસે જળ હોય, ખટ તેને નવ કહીએ;
શોખી જન સહુ મળી, તેહની પાસે જઘએ;
વળી ઉચ્છા રતુમાં તેહની, સર્વ લોક ધિચ્છા કરે;
તે નરતાણુ નામ બતાવવા, ચતૂર નરો હિંમત ધરે. ૮

ઉત્તર. કુંઆરો.

છપ્પો.

નવ ગ્રહમાંછે નામ, કામ કાસદનું કરશે;
સુજશ તેજ સંપૂર્ણ, તાપનું કષ્ટજ હરશે;
ભાગ્યવંત તે તણા, તેજ ઉપભોગ કરેછે;

સારંગ છે નિજ નામ, વળી વાહન પણ તેછે;
વળી ગળે શરીર ક્ષય રોગથી, કાયા છરણ થઈ રહે;
તેને નામે જ નામછે, સધવા તેને ચિત ચહે. ૯

ઉત્તર. ચાંદલો.

છપો.

નારી નામે નામ, ચતુર આપે તે સોઈએ;
ઉજવળ તેનો રંગ, સંગ ભોગીને હોએ;
પેડે નાની તેહ, માન મોટાઈ પામે;
સુત ઘણા ગુણુવાન નામ નવખંડે જામે;
તે નગર મધ્ય વેચાયછે, હેતસ્ત્રી પાસે ધેર;
ચતુર મિત્ર સમશ્યા કહો પ્રીત પ્રથમ આદર કરે. ૧૦

ઉત્તર. એલચી.

ઉપર લખેલી સમશ્યાઓના અનુક્રમે જવાબ ચતૂરસિં-
હે આપ્યા તેથી રૂપવંતીના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. દા-
સીના હાથમાં જે વરમાળ હતી તે લઈ ચતૂરસિંહના
ગળામાં આરોપણ કરવા ગઈ એટલામાં ચતૂરસિંહે તેને
અટકાવી પ્યોલ્યો. તમે મને સમશ્યાના જવાબ પૂછ્યા
એને મારી પરિક્ષા કરી લગ્ન કરવા તૈયાર થયાંછો, ત્યારે
હું તમારી પરિક્ષા કર્યાવિના લગ્ન કેમકરું ? મારે પણ
તમારી પરિક્ષા કરવીછે. તમે મારા સવાલના યથાસ્થિત
જવાબ આપશો તોજ હું તમારી સાથે લગ્ન કરીશ. તે
શિવાય હું તમારી સાથે લગ્ન કરનાર નથી. એ સાબળી

રૂપવંતી બોલી. તમારો મત મને ખરાબર ગમેછે. કારણકે અન્યોઅન્ય પરિક્ષા કરવી જોઈએ. તો હું આપને હંડવત કરીને કહું છું કે આપના ધ્યાનમાં આવે તેવા સવાલ પુછો. હું જવાબ આપવાને તૈયાર છું. એ સાંભળી ચતુરસિંહ અનુક્રમે સમસ્યાઓ પુછવા લાગ્યો અને રૂપવંતી તેના જવાબ આપવા લાગી.

સમસ્યા.

છપ્પો.

નંધુસક નામે નામ, શ્યામ વરણું તે કહીએ;
 નગરમાંછ વેચાય. ચતુર સાથે તે લહીએ,
 કહું તેહ આકાર, ચરણને હાથ ન હોએ;
 મૂસ્તક ભંગ પ્રમાણુ, ચાર શોભીતા સોએ;
 વળી પુરૂષ તેને પ્રોતે જમે, ગમે સ્ત્રિયોને તે નકી;
 સમસ્યા દીલ સમજ્યા પછી, ઉત્તર દો પ્રીતીથકી. ૧
 ઉત્તર. લવિંગ.

છપ્પો.

શીતળ ઇંદુ સમાન, નહિં ઇંદુ પરમાણો;
 જળવિણુ જીવે તેહ, તાપથી શીતળ જાણો;
 વેસે સપાટીમાંછ, દ્વાર રાજાને જાએ;
 ગ્રીષ્મ રતુમાં ગમે, અંગથી અધિકો થાયે;
 વૃષા રતુમાં વધતો નથી, નાશ થાય તેનો નકી;

તણ થકી મોઢું નામછે, જળ શીતળ તેના થકી. ૨

ઉત્તર. જવાસો.

છપ્પો.

ભુવન અક્ષરનું નામ, વળી નર જાતી કહીએ;
પ્રથમ અક્ષર નવ વાંચ, વ્યાજનું નામ લહીએ;
પેલો બીજો વાંચ, અર્થ આઠાનો થશે;
બીજો દસકત દાખ, અર્થ માણસનો ભાસે;
જો ત્રીજો બીજો વાંચશો, ગઢ નીકળશે તે નકી;
વળી બ્રહ્મા નામે નામછે, તેને ઘેરજ ઉત્પતી. ૩

ઉત્તર. લોટકો.

છપ્પો.

જય વિજય બે જોડ, નહિ તે બેમાં ખામી;
અમૃતના છે સિંધુ, પ્રતાપી પોવાણુ ધારી;
શ્યામ વદનછે બેય, સ્થીરતા કરી રહ્યાછે;
શુરા રતુ સંગ્રામ, વિશ્વ જન પ્રાણુ રહ્યાછે;
તે બે પુરુષો એક સ્ત્રી, બાંધેછે તે નવ મણા;
કહે ઉત્તર સમશ્યા તણો, તેતો બત્રીશ લક્ષણા. ૪

ઉત્તર કાંચળી.

છપ્પો.

ભુવન અક્ષરનું નામ, વળી કેતામાં નારી;
બીજો દસકત દાખ, થાઉં હું ચપ્પુ સારી;
પેલો બીજો વાંચ, આઝાનું નામજ થાઉં;

પેલો અક્ષર દાખ, ઉદ્ધીનો રસ્તો લખાઉં;
 જો ત્રીજો બીજો વાંચશો, ચાલ નામ નીકળે સહી;
 ચતુર હશે તે સમજશે, મૂરખ તે સમજે નહિં. ૫
 ઉત્તર. છતરી.

છપ્પો.

નર જાતીમાં નામ, ભુવન અક્ષરનો પોતે;
 ઉપવિત ધાણે અંગ, વિપ્ર તેતો નવ જોતે;
 પાંખાંજો નર તેહ, પક્ષિ તેને નવ જાણો;
 ખાંધેલો છે તેહ, ચોરતે નવ પરમાણો;
 તે અહોનિશ ખાંધે પાઘડી, બીજા કામપર નવ ધસે;
 હાથ પાય તેને નહિં, સ્ત્રીઓ કેરે મન વસે. ૬
 ઉત્તર. રેટીઓ.

છપ્પો.

ભુવન અક્ષરનું નામ, વળી ક્રેતામાં નારી;
 છલો દસકત કાઢ, ધરું શિર શોભા સારી;
 પેલા અક્ષર દાખ, ભાગ ત્રીશો દિન થાઉં;
 બીજો દસકત કાઢ, મહિષી મુતા લખાઉં;
 ભુવન અક્ષર વાંચો અનુક્રમે, શિરપર હોતેથી ધરો;
 આસમર્યા સાર નિશ્ચય જડે, અવર ભાગ દસમોકરો ૭
 ઉત્તર. પાઘડી.

છપ્પો.

ભુવન અક્ષરનું નામ, નપૂસક જાતી તેછે;

અતી ઘણુ ગુણવાન, સહુ લોકો ઈચ્છેછે;
 હેલા દસકત દાખ, ઉપસર્ગ પાંશરો થાશે;
 ખીજો દસકત કાઢ, વેગથી નાસું થાશે,
 પેહેલો અક્ષર વાંચો નહિ, તો મૃત્યુ સંભળીત ગાયછે;
 ભુવન અક્ષર વાંચો અનુક્રમે, જળ ભરવાનુ થાયછે. ૮
 ઉત્તર. દોરકું.

છપ્પો.

વર્તુળછે આકાર, ધનુષ તેને નવ બાણો;
 ભુવન લીટીનું તેહ, નપૂસક નામ પ્રમાણો;
 શીવ ભગતની પાસ, વાસ પણ તેહ કરેછે;
 મધ્યે કુમકુમ સાર, અતીશય રૂપ ધરેછે;
 ચંદ્રમા તણો નિવાસેછે, ત્યાં તેતો વાસો વસે;
 ચતુર હશે તે સમજશે, મૂરખ મન ચિંતા થશે. ૯
 ઉત્તર. શિવ ભક્તનું ટીકું.

છપ્પો.

ભુવન અક્ષરનું નામ, વળી નરજાતી પોતે;
 શિરપર કરે નિવાસ, શ્યામ રંગેછે જોતે;
 પે'લો અક્ષર દાખ, જવાનો અર્થજ થાશે;
 ત્રીજો ખીજો વાંચ, સાર આઠાનો ભાસે;
 જો પેહેલો ખીજો વાંચશો, ઝપાટો તે નિકળે સહી;
 વળી ત્રીજો પેહેલો વાંચતાં, ચિકાશ તે છોડે નહિ. ૧૦
 ઉત્તર. ચોટલો.

ઉપરની સમસ્યાના જવાબ રૂપવંતીએ બરાબર આપ્યા, તેથી ચતૂરસિંહ અત્યંત ખુશી થયો. તે વખત રૂપવંતીએ વરમાળ આરોપણ કરી. આમ થવાથી રાજા રત્નસિંહને અત્યંત ક્રોધ અચો. કારણકે શત્રૂના પૂત્ર સાથે કુંવરીનાં લગ્ન થાય તે ઠીક નહિ. વળી ચતૂરસિંહને રાજાએ ચડાવવાથી રૂપવંતી વિધવા થાય તેથી સર્વ લોકો રાજાની અપકિર્તિ કરે. એ પ્રમાણે થવાથી રાજા રત્નસિંહે વિધી પૂર્વક લગ્ન કર્યા પછી બોલ્યો. હવે ચતૂરસિંહ મારા જમાઈ થયા તેથી તેને હવે કાંશી દઈ શકાય નહિ. કારણકે મારી દીકરીનું ખુર મારા હાથથી કરવું એ વાજબી નહિ. તો પણ મારા શત્રૂના પૂત્રને હું નજરે બોધ શકું નહિ. માફ લોહી ઉકળી આવેછે. તો પણ હવે મારી દીકરીના લાભ તરફ નજર રાખી ચતૂરસિંહને જીવતો રહેવા દેઉં છું. હવે મારા રાજ્યમાં તમારે પલવાર પણ રહેવું નહિ. અને અત્યારથી તમે બંને મારાં શત્રૂ છો.

જીવતો રહેવાના સમાચાર સાંભળી ચતૂરસિંહ ઘણો જ ખુશી થયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારે મારા સસરાની માયાની દરકાર નથી. કેહેવતેછે “જીવતો નર ભદ્રા પામે” તે પ્રમાણે હું જીવતો રહ્યો છું તો નાણું પારવનું પેદા કરીશ. રૂપવંતી રત્ન હું પામ્યો છું તેનાથી મને સંસારનું સઘળું સુખ મળશે. બીજા સુખની હું કશી દરકાર રાખતો નથી. સરવે સુખની પ્રાપ્તિ મારે તેના

વડેજે. તે મારા પ્રાણ કરતાં મને વધારે પ્રીયજે. મારું
મૃત્યુ જરૂર આવેલુંજ હું પણ હું તેના થકીજ જીવતો
રહ્યોજું. મારે હવેનું સઘળું આયુષ્ય તેણે મને બક્ષિસ
આપેલું છે એમ હું સમજુંજું. રૂપવંતીને પણ આ રા-
જ્યમાં રહેવાની દરકાર નહોતી. કેમકે તે જાણતી હતીકે.

શ્લોક.

સર્વનાશોસમુપત્તૈ, અર્ધત્યજતિપંડિતઃ

અર્ધેનકુસ્તેકાર્ય, સર્વનાશોહિદુઃસહઃ

અર્થ.—જો સઘળાનો નાશ થતો હોય તો પંડિતજન
અર્ધને તજ દેજે; જો અર્ધને તજ દેતો સર્વનો નાશ થ
વો દુર્લભજે. મારે રાજ્ય તજવું એ વધારે સાફજે. કેમકે
અહિં રહેવાથી ચતૂર્સિંહના જીવનું જોખમ થશે કહ્યુંજેકે.

શ્લોક.

આપદર્થધનંરક્ષે, દ્વારાન્રક્ષેત્ધનૈરપિ

આત્માનંસતતંરક્ષે, દ્વારૈરપિધનૈરપિ

અર્થ.—આપત્તિ મટાડવા મારે ધનનું રક્ષણ કરવું.
ધનવડે સ્ત્રિનું રક્ષણ કરવું, ધન વ્યતે સ્ત્રિવડે આત્માનું
રક્ષણ કરવું એનો અત્યંત વહાણો જીવ તે હુગારવાને

માટે સરવસ્વ તજવું મને લાભકારી લાગેછે. એમ ધારી માત્ર એક રથ જોડાવી બંનેજણુ તેમાં બેસી આગળ ચાલવા લાગ્યાં.

— ❧ ❧ ❧ ❧ ❧ —

પ્રકરણ ૧૫ મું.

બંને જણુને રાજ્યની કે લક્ષ્મીની ખિલકુલ આકાંક્ષા નહોતી. બંનેના ગુણુ સરખા હોવાથી દિનપ્રતિદિન પ્રીતિમાં વધારો થવા લાગ્યો. પરસ્પર પ્રીતીનાં વાક્યો બોલી સર્વ સંસારીક સુખનો સ્વાદ આપતાં હતાં. પ્રીય વાંચનાર. બંને સ્ત્રિ પુરૂષના સરખા ગુણુ હોવાથી મન જોટલું મગ્ન રહેછે તેટલું બીજા કોઈ સાધનથી રહેતું નથી. સમવયી બંને સમગુણી જોડું બંધાવાથી સંસાર સુખમાં ખામી આવતી નથી. તે પ્રમાણે બંનેજણુ પરસ્પરનાં વાક્યો (જેમ સ્વાતી નક્ષત્રનાં મધ્યિંદુ સમુદ્રની છીય ઝીલી લેછે તેમ) ઝીલી લેતાં હતાં. થોડે દિવસે તે રથ એક અરણ્ય નજીક આવી પહોંચ્યો, તેથી ગાડીવાન ડરવા લાગ્યો. કારણકે રૂપવંતી રાજ્યપુત્રી હતી. તેના પિતાએ તેને એકદમ ચતૂરસિંહ સાથે વળાવી હતી. તેને વધારે નાણુ આપેલું નહોતું. તો પણુ સ્વયં વર વખતે પેહરેલું ધરણું ઉતારી લીધું નહોતું. આવા અરણ્યમાં ધરણુ લઇને જવું તેમાં ગાડીવાનને બીક લાગે

એ સ્વાભાવિક હતું. કેમકે તેણે સાંભળેલું હતુંકે અરણ્ય-
માં લુટારાઓ લુટી લેશે એટલુંજ નહિ પણ વખતે ખાં-
ધીને માર મારે વ્યથવા ખીજા ઘણા પ્રકારે દુઃખ દેશે.
એ ભયને લીધે પોતે ડરતો હતો. ચતૂરસિંહ તેને ધીરજ
આપી એને આગળ ચાલવા કહ્યું તેથી તેણે ગાડી હાંકી.

ખરા મંદ્યાનહ થતાં મધ્ય અરણ્યમાં આવી પહોંચ્યાં.
ચોતરફ નજર કરતાં માત્ર પર્વતની ગુફાઓ એને મોટાં
ઝાડ નજરે પડતાં હતાં. સઘળું શાંત થઈ ગયું હતું. જ્યાં
વાઘ, વરૂ આદી કોઈ જાનવરનો કે પક્ષીઓનો શબ્દ
સંભળાય નહિં ત્યાં માણસનાં મધુર વાક્ય સાંભળવાની
આશા શાથી રાખવી ? આવી ભયંકર જગો રૂપવંતીએ
કદી જોઈ નહોતી તોપણ સાથે ચતૂરસિંહ હોવાથી તેને
આ જગ્યામાં ખોક લાગવાને બદલે આનંદ થતો હતો.
ઘણા દિવસની અવાવરૂ વાવ તે ઠેકાણે જોવામાં આવી
ત્યાં ગાડી છોડી ભાનું ખાવાનો નિશ્ચય કર્યો. પાસેના
વડ નિચે જાજમ પાથરી બેઠેજણુ બેઠાં એને ગાડીવાન
પાણી ભરવા ગયો. બેઠેજણુ આ અરણ્યની શોભા
જોતાં હતાં એવામાં તેની દ્રષ્ટીએ ચાર પુરૂષો જણાયા.
તે થોડે દુર રહ્યા એટલે માંહોમાંહે તલવારથી લડી શ-
બવત્ થઈ ભાંયપર પડ્યા. આવો વિચિત્ર દેખાવ જોઈ
ચતૂરસિંહને પેલા પુરૂષોનું લડવાનું કારણ જાણવા મરજી
થઈ, તેથી પોતે રૂપવંતીની રજા લઈ પેલા ચાર પુરૂષો

પડ્યા હતા. ત્યાં ગયો. એટલામાં એક જાણુ ખોડ્યો કે
 "તે સ્ત્રી મારી લાયક છે માટે તેને હું લઈ જઈશ. મારે
 કોઈ રોટલા કરી આપનાર નથી" આવાં વાક્યો સાંભળી
 ચતૂરસિંહ મનમાં વિચાર કર્યો કે આ મૂર્ખાઓ નાહક
 લડા મુઝ્યા. રૂપવંતીને લઈ જવી એ કંઈ સિદ્ધાંતનું કામ
 નહોતું. ખેર. એની મૂર્ખાઈ એને નડી. આ ઉપરથી
 ખાત્રી થાય છે કે તે કોઈ લૂટારો છે. તેની પાસે કંઈ પણ
 હોવું જોઈએ માટે તપાસું. તપાસ કરતાં એકડબો તેને
 હાથ લાગ્યો. તે લઈ રૂપવંતી પાસે આવ્યો અને સઘળી
 વાત કહી. ચતૂરસિંહનો લાવેલો ડબો રૂપવંતીએ ઉઘાડ્યો
 તો તેમાંથી પેંડા નિકળ્યા. ત્યારે તે પેંડા ભાતામાં ખાવા
 નિશ્ચય કર્યો. જેના નસીબમાં જે ખાવું લખ્યું હોય તે
 અનાયાસ આવી મળે છે એવો વિચાર કરતાં ત્રણેજણે
 પલા પેંડા ખાધા તેથી થોડીવારે ત્રણે જણુ ખેશુદ્ધ થઈ
 પડ્યા. અકસ્માત ખેશુદ્ધ થઈ જવાનું કારણુ એજ હતું
 કે પેલા લૂટારા કેફી હતા તેથી તેણે પેંડામાં કેફી વસ્તુ
 (ધતૂરો) નાખેલ હોવાથી તે ખાનાર ચતૂરસિંહ, રૂપવંતી
 તથા ગાડીવાન ખેશુદ્ધ થઈ પડ્યાં. આ પેંડામાં કેફી વસ્તુ
 નાંખેલી છે એવું ચતૂરસિંહ વગેરે કોઈના જાણવામાં ન-
 હોતું, તેથી ક્ષધાનું નિવારણુ થતાં સુધી ખૂબ પેંડા ખા-
 ધા હતા. કદાપી તેમાં કેફી એવું તેના જાણવામાં હોત
 તો તે પેંડા ખાત નહિ.

પેલાં ત્રણે જણે એ શુદ્ધ થઈ એક વડનિચે પડેલાં હતાં. એવામાં એક શિકારી રાજા ત્યાં આવી ચડ્યો. તેણે રૂપવંતી રત્નને જોઈ કે મોહિત થયો. કારણકે રૂપવંતીની મુખમુદ્રા પુર્ણિમાના ચંદ્ર સરખી શોભાયમાન હતી. તેના શરિરના કોઈ અવયવમાં કશી ખામી જણાતી નહોતી, તેથી તે શિકારી રાજાનું મન હરણુ કરવાને બસ હતી. પાસે પડેલા આ બે પુરૂષો કોણુ હશે અને આ સ્ત્રી કોની પૂત્રી અને કોની અધાગતા હશે? આ પુરૂષો તેને શું થતા હશે ? અને કઈ રાતિના હશે. આ સ્વરૂપવાન પુરૂષ કોઈ શુરવીર રજપુત જણાય છે. અને આ સ્ત્રી કોઈ રાજ્યકુમારી જણાય છે. એમ તેમ હોય પણ આ સ્ત્રી મારા રાજ્યમાં શોભે તેવી છે. માટે મારા રાજ્યમાં તેને લઈ જવી, એમ ધારી પાસે પડેલો રથ તૈયાર કરવા પોતાના સિપાઈને આજ્ઞા કરી. સિપાઈએ રાજાના હુકમને તાબે થઈ ગાડી તૈયાર કરી અને બંને જણે રૂપવંતીને ઉચકી ગાડીમાં સુવારી ગાડી આગળ ચલાવવા લાગ્યા. શિકારી રાજાએ પોતાના સિપાઈને ગાડી હાંકવા બેસાડ્યા હતા. તે રૂપવંતીનું અગાધ સ્વરૂપ જોઈ વિચાર કરવા લાગ્યો કે આવી સ્વરૂપવાન સ્ત્રી રાજાના દરબારમાં જશે તો તેને રાજા મહેલમાં ગોઠાઈ રહેવું પડશે. રાજાની રાણીઓને કશું સુખ હોવું નથી. માટે મારે ઘેર તેને લઈ જઈ તેની સાથે હું સાદી કરીશ તેના સુખનો પાર રહે નહિ.

